

Ազգային ինքնության ու նույնականության հիմնախնդիրները համաշխարհայնացման համատեքստում

Արդի դարաշրջանի առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ խարխլվել է մշակույթի և քաղաքակրթության զարգացման համամասնությունը: Կյանքի նյութական հիմքերը ավելի արագ են զարգանում, քան՝ հոգևորը: Հասարակական կյանքում այդ անհամաչափությունը դրսևորվում է բարոյականի ու ռացիոնալի անհամամասնության ձևով: Որպես սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական ու մշակութային գլոբալացման հետևանք, արդիականության հոգևոր ճգնաժամը գնալով ինստիտուտացվում է: Նախորդ դարաշրջաններում մշակված ու փորձարկված ռացիոնալ վարքի հոգևոր արժեքների, ավանդույթների ու համակեցության համակարգերը 20-րդ դարի ընթացքում ենթարկվեցին արմատական փոխակերպումների, ինչը փորձություն էր նաև ազգային ինքնության և նույնականության համակարգերի համար:

Ժամանակակից հասարակությունները կանգնած են երկու հիմնախնդրի առջև. մի կողմից ձերբազատվել նախկին համակարգային բնութագրերից և նրանց բնորոշ սոցիոմշակութային հիմունքներից, մյուս կողմից ներառվել արդի համաշխարհային գործընթացների մեջ: Այսօր մեզ համակած ճգնաժամը աշխարհայացքային, մեծապես նաև հոգևոր-գաղափարական ճգնաժամ է, որն իր անմիջական արտահայտությունն է գտնում հասարակական-քաղաքական տարբեր ոլորտներում: Առկա հասարակական-քաղաքական ծայրահեղ բևեռացումները, առօրեական մակարդակին իջած ծայրահեղ անհանդուրժողականությունը մեր պատմական ավանդույթներին խորթ երևույթ են և խարխլում են են սոցիալական կյանքի կառուցման ու կարգավորման հիմքերը: Տեղի է ունենում մարդու մշակութային կեցության հիմնարար սկզբունքների արմատական վերաիմաստավորում: Հինը ջնջելու և նորը սկսելու գաղափարը հակասում է մեր պատմական փորձառությանը, ավանդույթներին, սովորույթներին ու ազգային ինքնությանը:

Ինքնությունը տարբեր հոգեբանական և փիլիսոփայական համատեքստերում տարբեր մեկնություններ ունի: Մի դեպքում, օրինակ, այն դիտարկվում է որպես ուրիշներից տարբերվելու հատկություն, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ որպես վիճակների նույնություն: Կախված տվյալ երկրի տնտեսությունից և մշակույթից, ազգային ինքնության որոնումները ակտուալ են բոլոր երկրների համար: Լիարժեք գոյատևելու համար էթնոսը պետք է գիտակցի իր արժանիքներն ու թերությունները, իր գաղափարները և այն, թե ժամանակի ընթացքում ինչու՞ են փոխվում այդ գաղափարները:

Համաշխարհայնացման երևույթը խորապես կերպարանափոխելով ազգային պետությունների դիրքը, միաժամանակ կերպարափոխման խնդիր է դնում ազգային ինքնության առջև: Ինքնության հարցը ծեռք է բերում բազմադեմ ու դժվար սահմանելի ընթացք: Խորացող այդ ճգնաժամը հիմնավորապես փոխում է մարդու մշակութային կեցության աշխարհայացքային, մարդաբանական, քաղաքական ու տեխնոլոգիական հիմունքները: Սոցիոմշակութային ինքնության և նույնականության վերլուծությունը հնարավորություն կընձեռնի ոչ միայն նախանշել փոխակերպվող աշխարհում գործընթացների կայունացման ու կարգավորման միջոցները, համակարգային որոշակիության կայացմանը խոչընդոտող արգելքների հաղթահարման ուղիները, այլ նաև օժանդակել արդի սոցիոմշակութային մարտահրավերներին արձագանքելու ընկալունակությանը և համապատասխան հարմարվողական ունակությունների մշակմանը:

Հասարակության սոցիալական փոխակերպությունների հետևանքով առաջանում է հիմնախնդիր, թե հասարակությունը որքանո՞վ է պատրաստ ընդունելու այդ փոփոխությունները: Յուրաքանչյուր մարդ ինտուիցիայով գիտակցում է, որ պետք է ունենա իրենը՝ իր զարգացման ճանապարհը, նպատակներն ու ձգտումները: Այս ինքնությունը պետք է հիմնավորված լինի յուրաքանչյուր անձի կամ ազգի կողմից և պետք է համապատասխանի ներքին գիտակցված և ոչ գիտակցված պահանջմունքներին և ձգտումներին: Բ.Ռասսելի խոսքերով ասած, եկել է այն ժամանակաշրջանը, որ մենք ժամանակակից աշխարհում վստահորեն կարող ենք ապրել, բայց պետք է ապրենք այնպես, որ թույլ չտանք խոցելու մեր մտածողությունը և գործունեության ձևը:

Այսօր բազմաթիվ մարտահրավերների, տնտեսական, սոցիալական ու բազմաթիվ այլ դժվարությունների մեջ ազգային ինքնության, ազգային տիպի, տեսակի պահպանումը կարևորագույն խնդիր է: Անվերապահորեն ընդունելով եվրոպական արժեքները, ստացվում է այնպես, որ համատարած հրաժարվում են ավանդական մշակութային արժեքներից և ազգային ինքնությունից: Յուրաքանչյուր ազգի ինքնությունը պատմական, մշակութային և հոգեբանական գործոնների համադրման արդյունք է: Ինքնության երկու բևեռները՝ «նույնությունը» և «այլությունը» անընդմեջ շրջափոխվում են և ապահովվում նրա բնականոն շարունակականությունը ժամանակի և տարածության մեջ: Այն հիմնականում կապված է **ինքնագիտակցության** հետ, որի միջոցով էլ նրա երկու բևեռները դառնում են ճանաչելի և կառավարելի: Գլոբալ մասշտաբով, երբ ընդլայնվում են միջմարդկային փոխհարաբերությունները, ավելի դժվար է դառնում ավանդական մշակութային ժառանգության պահպանումը: Խնդիրն այն է, որ պետք

է պահպանել ներքին հոգևոր փորձը, որի շնորհիվ ինքնության գործընթացները ձեռք են բերում հումանիտար բնույթ: «Նույն ազգի ներկայացուցիչները հաճախ են հաղորդակցվում այլ մշակույթների և քաղաքակրթությունների պատկանող մարդկանց հետ, իսկ ժամանակակից հաղորդակցման միջոցները թույլ են տալիս մարդուն իրեն նույնացնել իրենից շատ հեռու գտնվողների հետ: Նրանց հետ, ովքեր խոսում են նույն լեզվով, ունեն նույն հավատը, կամ մեծացել են նույն մշակույթում»¹: Այս հարցի վերաբերյալ ավելի այժմեականություն է ձեռք բերում տեղեկատվական հասարակության և գլոբալ մշակույթի գործընթացում անհատական և կոլեկտիվ ինքնության ուսումնասիրումը:

Որքան շատ ենք ուշադրություն դարձնում 20-րդ դարի էկզիստենցիալ հիմնահարցերին, այնքան ավելի շատ ենք գտնում հոգևոր անհամապատասխանություններ: Եթե իրոք չկա ընդհանուր էթնիկ սկզբունքներ, ապա ինչպե՞ս է մարդկությունը գտնում զարգացման ճշմարիտ գաղափարներ: Այս հարցերի առնչությամբ հատկապես առանձնահատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել կոլեկտիվ և անհատական ինքնության խնդրին, քանի որ, ինչպես նկատում է Է.Էրիկսոնը, մարդը ի սկզբանե ձևավորվում է աշխարհագրական, պատմական որոշակի խմբերում՝ ընտանիքում, հանրությունում, ազգում:² Այս առնչությամբ նա գտնում է, որ կյանքի առաջին փուլում մարդը ձեռք է բերում **անհատական ինքնության** հիմնական նշանները. *կենսաբանական կայունությունը*, արտաքին միջավայրից պաշտպանվելը, գոյաբանական անվտանգությունը, սկզբնական շրջանում ծնողների կողմից պաշտպանվածությունը, պահպանելու ձգտումը և այլն: Անհատական ինքնությունը սկսվում է մարմնի զգացողությունից: Է. Կասսիրերը առանձնացնում է հետևյալ տարրերը. արտաքին տեսքը, շարժ ու ձևը, զգայությունների կարգավորման եղանակները և այլն: Այնուհետև գալիս է *ինքնահամոզվածության* փուլը: Այս եղանակով մարդը իր վարքը համեմատում է կյանքի օրենքների և ստանդարտների հետ: Այնուհետև զարգանում է *խոսքը*, որից հետո՝ *յուրայինների տարբերումը օտարներից: Ինքնության* սկիզբը դրվում է տարրական բաղադրիչներից՝ սեռից և տարիքից: Ավելի ուշ ի հայտ է գալիս ինքնաառանձնացման և անհատական կյանքի պլանը: Արտաքին և ներքին աշխարհի անվերջության հիմնավորումը, որը դրական նշանակություն է ստացել նոր ժամանակներում, տեղի է ունենում ամբողջ կյանքի ընթացքում³:

¹ Хантингтон С. Кто мы?, М., АСТ, 2004, с.38.

² Эриксон Э. Детство и общество. СПб., 1996, с.66.

³ Кассирер Э. Опыт о человеке. Введение в философию человеческой культуры. // Проблема человека в западной философии. М., 1988, с.28.

Դարերի ընթացքում ճակատագրի ընդհանրությամբ հիշյալ ազգային գործոնների հիման վրա /լեզու, մշակույթ, պատմական հիշողություն, մտածողություն, ինքնագիտակցություն, բնավորություն, հոգեկան կերտվածք և այլն/ ձևավորվում է յուրաքանչյուր ազգի **ազգային ինքնությունը**, ազգային դիմագիծը և ազգային անհատականությունը: Երբ ետ ենք նայում մեր նախնիների ճակատագրերին, նկատում ենք, որ այդ ճակատագրերը կանխորոշում են մեր ինքնությունը և հոգեկերտվածքի ընդհանրականությունը: Գ.Շպեդի կարծիքով սոցիումի կոլեկտիվ ոգին չի կարելի բացատրել ելնելով գենեգիսից:⁴ Սակայն համոզիչ է այն հանգամանքը, որ ազգային ընդհանրականությունը ծագումնաբանական ու արյունակցական է: «Որպես ազգային ճակատագրի կրող, ազգային անհատականությունը իր էթնոգենեզային կեցության արժեքների կրողն է: Բայց որպես ընկերային արժեքներով ու շահերով ապրող քաղաքացի, նա իր ազգային պատկանելիությունից ածանցյալ «գոյութենական շահերը» ապրում և իմաստավորում է ընկերային շահերի տեսանկյունից: Ազգային նույնացումը որևէ ազգային հանրության հետ անձի կողմից իրեն նույնացնելու և մյուսներից առանձնացնելու ապրումն է: Այն իրականանում է սոցիալական, մշակութային, հոգեբանական գործոնների ազդեցությամբ: Յուրաքանչյուր ժողովրդի շարժույթները սեփական մշակույթի ներսում օրինաչափ են ու հարազատ: Դրանք բազմադարյան պատմության ընթացքում հաստատված կենցաղի, ավանդույթների, աշխարհըմբռնման, կրոնի և այլ գործոններիարդյունք են: Ազգային նույնացման սոցիալական բաղադրիչը իր մեջ ներառում է սոցիալական այն միջավայրը, որտեղ տեղի է ունենում անձի սոցիալականացման գործընթացը: Վերջինս կարող է լինել ազգային նույնացման համար նպաստավոր կամ աննպաստ պայման: Օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հանգամանքներից ելնելով՝ որոշ մարդիկ բնորոշվում են տարէթնիկ նույնությամբ հատկապես այն դեպքում, երբ բազմազգ հասարակության մեջ օտար ազգային խումբը ունենում է ավելի բարձր տնտեսական, սոցիալական և այլ կարգավիճակներ, քան ազգայինը:

Էթնիկ նույնությունը փոփոխական, շարժուն կառույց է: Հասարակական կյանքի փոփոխությունները, ինչպես նաև արտաքին գործոնները կարող են ցանկացած ժամանակ դրդել վերաիմաստավորելու էթնիկ պատկանելիությունը, բերել էթնիկ նույնականության ձևափոխման: Մյուս կողմից էլ՝ «որքան էլ դաժան լինի ճակատագիրը տվյալ ազգի նկատմամբ, ոչ մեկն ի վիճակի չէ նրան խանգարել ապրելու իր ներքին կյանքով, ոչ ոք չի կարող զրկել նրան սեփական արժանապատվության գիտակցությունից, խլել նրան պատկանող հոգևոր

⁴ Шпет Г. Г. Сочинения. М., 1989, с.164.

արժեքները: Ղրա շնորհիվ «ես»-ը հնարավորություն ունի, հեռավորություն պահպանելով ամեն մի արտաքինի և անիսկականի նկատմամբ, նորից ու նորից վերադառնալ ինքն իրեն»⁵: Համաշխարհայնացման համատեքստում սոցիալ-տնտեսական քաղաքական ու սոցիոմշակութային փոխակերպումները կարծես փորձության են ենթարկում ազգային ինքնության, նույնականության ու համակեցության համակարգերը:

Во второй половине нашего столетия усилились процессы, характеризующиеся всплеском осознания своей этнической идентичности– принадлежности к определённому этносу, "этнической общности". Во всем мире сегодня можно увидеть процессы одной и той же направленности: идет необычайное усиление этнических чувств, проявляющееся во всех сферах человеческой жизни; значительно повысилась роль национального фактора в социально-политических процессах; усиливается интерес к традиционной культуре. Кризис идентичности - важнейшая проблема современного мира.

⁵ Լ.Աբրահամյան, Ազգային ինքնությունը որպես պրոցես, «Ինքնություն», Եր., 1995, էջ 22: